

responsibility of state, emanating from the responsibility-of-state-concept, arise. Such grounds may be in general terms be divided into two groups. The first group of the grounds for the state's responsibility comprises situations where the state authorities apply measures imposing restrictions on or interfering with the private rights and freedoms aiming at the protection of the interests which have been groundlessly recognized by the state as the state interests while such interests are not the genuine state interests in substance. The second group of the grounds giving rise to the responsibility of state relates to the situations where the genuine state interest of public nature requiring the protection by the state objectively exists, however the state machinery applies improper legal measures for the protection of such interest, that is the legal measures, be it in the legislative, administrative or judicial sphere, which are disproportionate to the state interests sought to be protected, specifically where the said measures employed by the state to protect the state interests are excessive or, to the contrary, insufficiently effective to secure the protection of the precise state interest in light of given social relationships.

Keywords: the state interest, the state, the human rights, the responsibility of state.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-28

УДК 342.4

*Андрій Васильович Лужанський,
науковий консультант секретаріату
Касаційного цивільного суду
апарату Верховного Суду,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0002-2954-9086*

СПЕЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЯК СКЛАДОВА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Зважаючи на визначення в Україні утвердження і забезпечення прав і свобод людини, головним обов'язком держави та гарантування нею конституційних прав і свобод (ч. 2 ст. 3, ч. 2 ст. 22 Конституції України), дотримання та захист цих прав і свобод становить фундаментальне зобов'язання такого специфічного суб'єкта, як держава, та є пріоритетним у її діяльності. Однак, саме лише закріплення права у матеріальному законі держави ще не гарантує безумовного автоматичного дотримання та захисту прав і свобод на майбутнє. Ці компоненти втілюються у правову реальність шляхом функціонування відповідного механізму забезпечення, який має власні якісні ознаки, структуру та особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незмінно залишаючись об'єктом прискіпливої уваги науковців, різноманітні аспекти конституційно-правової охорони та захисту прав і свобод людини були предметом досліджень багатьох вітчизняних вчених, зокрема таких, як Л. Л. Богачова, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, О. В. Скрипнюк, В. Л. Федоренко та ін.

Разом з тим, зважаючи на те, що конституційно-правовий механізм являє собою доволі непросту теоретичну конструкцію, далеко не всі його складові можна кваліфікувати як належно досліджені, що становить невирішену раніше частину загальної проблеми, якій присвячується ця стаття.

Мета статті. Метою статті є визначення основних конституційних гарантій прав людини в Україні, з'ясування змісту спеціальних гарантій як складової конституційно-правового механізму забезпечення цих прав.

Основні результати дослідження. Реалізація прав і свобод людини їх суб'єктами є складовою частиною конституційної концепції прав і свобод людини і громадянина, а механізм гарантій цих прав і свобод – складовою конституційно-правового механізму захисту прав людини, за допомогою якого державою здійснюється регулятивний вплив на суспільні відносини, а їх учасникам забезпечується реалізація як основних прав і свобод, що визначені Конституцією та міжнародними договорами, учасником яких є Україна, так і інших прав і свобод, визначених законами України.

Поняття механізму забезпечення прав і свобод людини є суто теоретичною конструкцією, визначення його формулювання чинне законодавство України не містить.

«Механізм» визначають як внутрішню будову, систему чого-небудь; метод, спосіб; сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище [1, с. 695]. «Забезпечення» розуміють як дію за значенням «забезпечувати», тобто «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки» [2, с. 18].

У свою чергу, гарантія (від франц. *garantie*) – це «порука; забезпечення» [3, с. 217], гарантувати – означає «брати на себе відповідальність за що-небудь; давати обіцянку, поруку у виконанні чогось» [4, с. 158].

Таким чином, можна вважати змістовно виправданим вживання поняття «механізм забезпечення» у контексті таких понять, як «здійснення», «гарантування», «захист» та «охорона».

Конституційно-правовий механізм захисту прав і свобод людини являє собою сукупність об'єкта захисту, суб'єктів, що здійснюють цей захист, та форм взаємодії між ними. Згадана система характеризується цілісністю, взаємозв'язком та покликана функціонально забезпечувати верховенство та пряму дію положень Конституції України, у т. ч. і в контексті виконання державою як її головного обов'язку – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, так і відповідних йому зобов'язань, що походять з міжнародних договорів, учасником яких є Україна. Конкретні напрямки діяльності уповноважених суб'єктів захисту та форми їхньої взаємодії визначаються залежно від характеру загроз охоронюваному праву чи свободі, фактів встановлення їх порушень, у т. ч. і міжнародними судовими установами, необхідності вжиття заходів загального або індивідуального характеру, наявності відповідних ресурсів та засобів тощо.

На конституційно-правовий механізм реалізації прав людини значний вплив здійснюють різноманітні чинники соціального характеру, зумовлені відповідним ступенем активності та ефективності участі держави у забезпеченні цього права: економічні, політичні, соціально-психологічні та інші, які необхідно розглядати у сукупності з юридичними гарантіями.

Вітчизняні науковці О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко ефективність гарантій, як засобу, «що забезпечує перехід від передбачених конституцією можливостей до реальної дійсності», цілком обгрунтовано ставлять в залежність від «рівня розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому і наявності високоєфективного органу конституційного контролю» [5, с. 110].

В силу положень п. 1 ч. 1 ст. 92 Основного Закону України, якими передбачено, що права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод визначаються виключно законами України, зазначені юридичні гарантії повинні мати законодавчу форму закріплення – у Конституції та законах України (у т. ч. і про надання вітчизняним парламентом згоди на обов'язковість тих чи інших міжнародних договорів, учасником яких є Україна). До складу основних конституційних гарантій прав людини можна віднести такі:

– пріоритет прав і свобод людини та їх гарантій, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави; відповідальність держави перед людиною за свою діяльність; визнання державою утвердження і забезпечення прав і свобод людини своїм головним обов'язком (ст. 3);

– визнання і дія в Україні принципу верховенства права; гарантія звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України (чч. 1, 3 ст. 8);

– визнання чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національного законодавства України (ч. 1 ст. 9);

– невідчужуваність та непорушність прав і свободи людини; гарантія неможливості їх скасування або звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, заборона обмеження права на судовий захист навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 22, ч. 2 ст. 64);

– право кожного затриманого у будь-який час оскаржити в суді своє затримання (ч. 5 ст. 29);

– судовий захист прав і свобод людини і громадянина; гарантія права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; наявність права після використання всіх національних засобів правового захисту на звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ (чч. 1, 2, 4 ст. 55);

– право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56);

– право кожного на правову допомогу, яка у передбачених законом випадках надається безоплатно (ч. 1 ст. 59);

– визначення виключно законами України прав і свобод людини і громадянина, гарантій цих прав і свобод, судоустрою, судочинства, статусу суддів (пп. 1, 14 ч. 1 ст. 92);

– здійснення правосуддя виключно судами та заборона делегування їхніх функцій, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами; поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі; закріплення на рівні Основного Закону України основних засад судочинства, у т. ч. і щодо забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом (чч. 1, 2 ст. 124, ст. 129).

Таким чином, основою механізму забезпечення прав і свобод людини є певна сукупність втілених у Конституції та чинному законодавстві України правових принципів, установлених інститутів, норм та юридичних гарантій, які в комплексі уможливають і сприяють дотриманню, реалізації та захисту цих прав і свобод. Щодо такої складової, як норми, додатково зазначимо, що маються на увазі не лише ті норми, що безпосередньо визначають те чи інше право чи свободу особи в матеріальному розумінні, а й ті, що визначають систему державних органів та правові засади їхньої діяльності. Тобто юридичні гарантії того чи іншого права полягають не лише у його нормативній регламентації на рівні закону, аде безпосереднє втілення таких гарантій у правозастосовну практику нерозривно пов'язане з функціонуванням держави, діяльністю органів державної влади, їх посадових та службових осіб.

У цьому контексті поділяємо підхід О. В. Пушкіної, яка виділяє два принципово важливі елементи конституційного забезпечення прав людини: «механізм конституційного визначення прав людини та гарантій їх забезпечення» та «механізм організаційного забезпечення прав людини, яка включає в себе систему органів державної влади, на які покладається безпосередній конституційний обов'язок забезпечення прав і свобод людини і громадянина». При цьому особливо наголошується на тому, що «стан практичної реалізації прав людини безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно взаємодіють два зазначені елементи» [6, с. 11].

Варто зазначити, що для сучасної юридичної думки є характерним поділ гарантій на загальні (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, духовні) та спеціальні (правові). З точки зору можливості реалізації того чи іншого права визначальними є саме спеціальні гарантії.

Зокрема Л. Л. Богачова наголошує на тому, що спеціальні гарантії прав людини – це конкретні юридичні гарантії, покликані забезпечити захист суб'єктивних прав від порушень з боку приватних осіб та органів публічної влади, у тому числі наднаціональних. Спеціальні гарантії дуже різноманітні і встановлені для кожного виду прав людини [7, с. 63].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для висновку про те, що спеціальні гарантії прав людини являють собою обумовлену позитивним обов'язком держави та метою правового регулювання цілісну систему юридичних умов, способів і засобів, що в комплексі забезпечують процес безперешкодної реалізації права, його захисту та поновлення у випадку порушення.

Змістом цих гарантій є: забезпечення правового режиму непорушності права – неможливість його скасування, заборона звуження змісту та обсягу права при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів, заборона обмеження права навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану; його гарантованість законом, у т. ч. на рівні акта найвищої юридичної сили – Конституції України; наявність передбачених законом гарантів права як складової прав людини; обов'язок здійснення діяльності органами державної влади, їх посадовими особами лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; можливість захисту як на національному, так і на міжнародному рівнях; обумовленість його захисту примусовою силою держави або контрольними функціями міжнародних організацій; невичерпність визначеного Конституцією України переліку прав людини, що є передумовою як для законодавчого запровадження нових прав, так і розширення змісту та обсягу існуючих.

Що стосується подальших розвідок у напрямку цього дослідження, видається, що додаткової уваги дослідників потребує питання щодо з'ясування доцільності конкретизації деяких положень Конституції України в частині визначення гарантій прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. *Словник української мови* : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 4 : І-М / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. 840 с.
2. *Словник української мови* : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 3 : З / ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 1972. 744 с.
3. *Мачковский Г. И.* Французско-русский юридический словарь. 4-е изд., стереотип. М. : РУССО, 2002. 440 с.
4. *Короткий словник української мови* / За ред. Д. Г. Гринчишина. К. : «Радянська школа», 1988. 724 с.
5. *Теорія держави і права. Академічний курс* : підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
6. *Пушкіна О. В.* Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Пушкіна Олена Вікторівна; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2008. 48 с.
7. *Богачова Л. Л.* Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 22. № 11. С. 56-70.

References

1. *Slovník ukrajskoj movy* : [v 11 t.] / AN Ukrainkoj RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni ; redkol.: I. K. Bilodid (holova) [ta in.]. Kyiv : Nauk. dumka, 1970-1980. T. 4 : I-M / red. tomu: A. A. Buriachok, P. P. Dotsenko. 1973. 840 s. [in Ukrainian]
2. *Slovník ukrajskoj movy* : [v 11 t.] / AN Ukrainkoj RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni ; redkol.: I. K. Bilodid (holova) [ta in.]. Kyiv : Nauk. dumka, 1970-1980. T. 3 : Z / red. tomu: H. M. Hnatiuk, T. K. Chertoryzka. 1972. 744 s. [in Ukrainian]
3. *Machkovskij G. I.* Francuzsko-russkij yuridicheskij slovar'. 4-e izd., stereotip. M. : RUSSO, 2002. 440 s. [in Russian]
4. *Korotkiy slovník ukrajskoj movy* / Za red. D. H. Hrynychshyna. K. : «Radijska shkola», 1988. 724 s. [in Ukrainian]
5. *Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs: Pidruchnyk* / Za red. O. V. Zaichuka, N.M. Onishchenko. K. : Yurinkom Inter, 2006. 688 s. [in Ukrainian]
6. *Pushkina O. V.* Konstytutsiinyi mekhanizm zabezpechennia prav liudyny i hromadianyna v Ukraini: problemy teorii i praktyky: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.02. Pushkina Olena Viktorivna; Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kh., 2008. 48 s. [in Ukrainian]
7. *Bohachova L. L.* Yurydychni harantii prav i svobod liudyny i hromadianyna v yevropeiskomu ta natsionalnomu pravi. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriadyvannia. Vyp. 22. № 11. S. 56-70. [in Ukrainian]

Лужанський А. В. Спеціальні гарантії як складова конституційно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини в Україні

Оскільки конституційно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини в Україні являє собою доволі непросту теоретичну конструкцію, далеко не всі його складові можна кваліфікувати як належно досліджені, що зумовлює потребу у визначенні основних конституційних гарантій прав людини в Україні та з'ясуванні змісту спеціальних гарантій як складової конституційно-правового механізму забезпечення цих прав.

На основі проведеного дослідження наголошено на тому, що юридичні гарантії повинні мати законодавчу форму їх закріплення. Виокремлено основні конституційні гарантії прав людини в Україні, а також визначено спеціальні гарантії прав людини як обумовлену позитивним обов'язком держави та метою правового регулювання цілісну систему юридичних умов, способів і засобів, що в комплексі забезпечують процес безперешкодної реалізації права, його захисту та поновлення у випадку порушення.

З урахуванням цього визначення запропоновано авторське бачення змісту спеціальних гарантій прав людини шляхом зазначення переліку його структурних складових.

Ключові слова: спеціальні гарантії прав і свобод людини, конституційно-правовий механізм.

Luzhanskyu A.V. Special guarantees as a component of the constitutional and legal mechanism for ensuring human rights and freedoms in Ukraine

Since the constitutional and legal mechanism for ensuring human rights and freedoms in Ukraine is a rather complicated theoretical construction, not all of its components can be qualified as those that have been studied at the proper level. This makes it necessary to determine the basic constitutional guarantees of human rights in Ukraine and to clarify the content of special guarantees as a component of the constitutional and legal mechanism for ensuring these rights.

On the basis of the study, it was noted that legal guarantees should have a legislative form of their consolidation. The main constitutional guarantees of human rights in Ukraine are highlighted, as well as special guarantees of human rights are identified as the integral system of legal conditions, methods and means that, in combination, ensure the process of unhindered implementation of the right, its protection and restoration in case of violation.

Taking into account this definition, the author's vision of the content of special guarantees of human rights is proposed by specifying a list of its structural components: ensuring the legal regime of inviolability of law – the impossibility of its cancellation, prohibition of narrowing the content and scope of law when adopting new laws or amending existing laws, prohibiting limitation of rights even under martial law or a state of emergency; it is guaranteed by law, incl. at the level of an act of supreme legal force – by the Constitution of Ukraine; the existence of legal guarantees of rights as a component of human rights; the obligation to carry out activities by public authorities, their officials only on the basis, within the powers and in the manner provided for by the Constitution and the laws of Ukraine; the possibility of protection both nationally and internationally; conditionality of its protection by the coercive force of the state or by the control functions of international organizations; the inexhaustibility of the list of human rights defined by the Constitution of Ukraine, which is a prerequisite for both the legislative introduction of new rights and the expansion of the content and scope of existing rights.

Keywords: special guarantees human rights and freedoms, constitutional and legal mechanism.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-29

УДК 342.7

Олена Леонідівна Львова
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
ORCID 0000-0003-2985-9671

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬНИЙ ІНТЕРЕС: У ПОШУКАХ БАЛАНСУ

Постановка проблеми. У чисельних міжнародно-правових документах, зокрема, у Загальній декларації прав людини, йдеться про невід'ємні, такі, що не залежать від визнання державою, права людини, якими людина наділяється з моменту свого народження, без яких є неможливими її існування і розвиток. Ці права не залежать від прав, наданих державою, і характеризуються такими ознаками, як універсальність, належність від народження, ненабувальність, невідчужуваність, непорушність та основоположність, інтерпретація яких міститься у принципах [11, с. 196-197]. Це відображає основні змістовні характеристики загальноприйнятого в юридичній літературі уявлення про права людини як такі, що належать їй від народження, є природними і невідчужуваними, існують незалежно від того, визнає їх держава чи ні, закріплює їх на законодавчому рівні або ні [5, с. 5]. Водночас сучасні процеси глобалізації певним чином розхитують усталені уявлення про права людини, у зв'язку з чим їх тлумачення та зміст може чи обмежуватися, чи розширюватися всупереч нормативно-правовим актам вищої юридичної сили. Подібні випадки породжують конфлікт не лише у правовому полі, а й у суспільстві в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття та основні змістовні характеристики прав людини, питання механізму їх реалізації і захисту широко представлені у працях українських та зарубіжних вчених, зокрема, С. Алексєєва, Р. Дворкіна, В. Костицького, С. Лисенкова, Н. Оніщенко, С. Моїсєєва, С. Погребняка. Етико-моральні проблеми в царині прав людини, особливо в процесі сучасної глобалізації, підіймаються у дослідженнях С. Бобровник, М. Медведєвої, Є. Смирнової, С. Сунєгіна та ін. Разом з тим, невирішеною залишається проблема співвідношення індивідуального і суспільного інтересу в процесі реалізації прав людини. Також на сучасному етапі виявляються глибокі розбіжності в царині прав людини, особливо там, де і коли виникає потреба в захисті самої ідеї прав людини, чи коли пропонується покращена інтерпретація прав людини у питаннях співвідношення моралі й етики та їхніх відносин з правом.